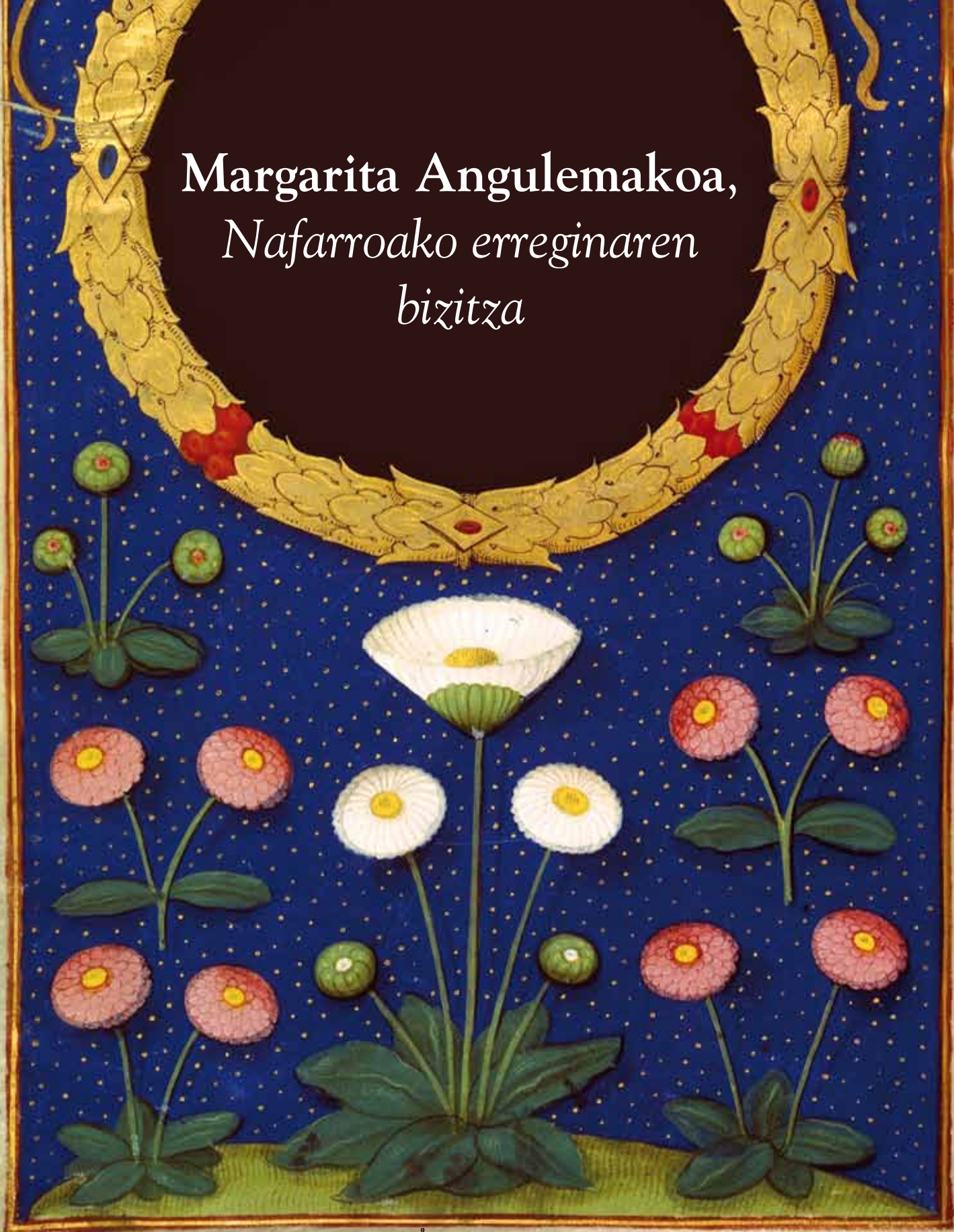

Margarita Angulemakoa,
Nafarroako erreginaren
bizitza

Chipi-Txapa bilduma honek lagundu nahi die ikasleei Nafarroa hobeki ezagutzen, hartarako behar den materiala eskainiz interes har dezaten beren lurra eta haren historia, haren artea eta Nafarroa hain bere gisako egiten duen ohitura eta hizkuntza dibertsitatea ezagutzeko. Oraingo zenbaki honetan Nafarroako pertsonaiei eskainitako biografien sailari ematen diogu hasmenta, salbuespenezko pertsonaia batekin, eman ere: Margarita Angulemakoa, Frantziako errege etxeko printzesa eta, Enrike Albret II. arekin ezkondua, Nafarroako azkenaurreko erregina.

José Iribas Sánchez de Boado, Hezkuntza Kontseilaria.

Ezagutu Nafarroa

Chipi-Txapa

BILDUMA

Oinarrizko saila

1. Nafarroako sinboloak
2. Nafarroako foruak eta instituzioak
3. Euskara
4. Nafarroako landare-animaliak

Sail monografikoa

1. Nafarroako geografiaren DVD
2. Nafar foruaren historia eta egungo baliotasuna
3. Nafarroa eta nafar jendea. Nafarroako aniztasun geografiko eta kulturala
4. Lizarra-herria: gure inguruneari begirada
5. Nafarroako erreinua
6. Baskoiak
7. Nafarroa erromanikoa

Biografiak saila

1. Margarita Angulemakoa, Nafarroako erreginaren bizitza

Margarita Angulemakoa,
Nafarroako erreginaren
bizitza

Margarita Angulemakoa,
Nafarroako erreginarean
bizitza

Berak idatzia,
bere-bere eskuko oharrez hornitua,

Izenburua: Margarita Angulemakoa Nafarroako erreginaren bizitza
Egilea: Matías Múgica
Itzultzailea: Matías Múgica

© Nafarroako Gobernua
Hezkuntza Departamentua

1. edizioa, 1. inprimaldia (2011)
Ilustrazioak: bakoitzean adierazi bezala.
Diseinu grafikoa: Ana Cobo Rayán
Inprimaketa: Imagen Gráfica Navarra S.L.L.
ISBN: 978-84-235-3282-7
L.G.: NA-2253/2011

Bultzatzailea eta banatzailea:

Nafarroako Gobernuaren Argitalpen Fondoa
Navas de Tolosa kalea, 21
31002 IRUÑA
Telefona: 848 427 121
Faxa: 848 427 123
fondo.publicaciones@cfnavarra.es
www.cfnavarra.es/publicaciones

La mort n'y mord

Clément Marot en dibisa

Ni, Margarita Angulemakoa, Jainkoaren graziaz Nafarroako erregina, Frantziako errege-etxeko Orleans adarreko printzesa, Alençongo eta Berryko kondesa, Armagnac eta Perchéko dukesa, teologoa, poeta, ipuin-idazlea, diplomatikoa, arte-zientzien babestailea, Bepizkundeko intelektual handia eta, neure oinazerako, erlijioaren erreformazalea, zutitu naiz oraintxe, hilpiztua, hildakoen arimak denboraren akabera noiz iritsiko zain egoten diren ilundegi sakonetik, eta abian noazue orduko nire sujeten urrutiko ondorengooi nire bizitza lantsuaren berri ematera, oroitezak ez dezan erabat irentsi nire memoria jadaneko kasik itzalia.

Zeren titulu eta merezimenduen errenka luze honengatik ere, denak egiazkoak eta handizkatu gabeak, oso litekeena da nire izenik inoiz aditu ez izana. Zoritxarrez ez naiz gaurko Nafarroan oso ezaguna, agian sortzez frantsesa naizelako, errege-etxeko printzesa, arestian esan bezala. Ezkontzean egin nintzen Nafarroako erregina eta nire bizialdiaren bukaeran baizik ez nuen denbora luzea han eman.

Nire jaioterri Frantzian, bai, han oso ezaguna naiz. Neronek esaten dut eta gaizki dago, baina frantsesentzat intelektual eta idazle handia naiz. Jakina, Frantzian gauza horiei esker ematen zaie; Nafarroan, berriz, ez dute estimazio handirik sortzen, goganbearra bai, askotan. Baina ez naiz etorri inor kritikatzera; konta dezadan nire bizitza.

Orain, ene bizitza hau inprimaturik irakurtzean, iruditu zait zenbait lekutan xehetasun eta jakingarri batzuk falta zirela, XXI. mendeko irakurtzaile batek ezinbesteko dituenak kontatzen dudana egoki ulertzeko. Horregatik, ohartxo batzuk eratziki ditut neure eskuz orrialdeen bazterrean, ilun edo eskas gelditzen ziren gauzen argigarri eta osagarri. Barkatuko didazue, kaotiko xamarra izan naiz beti.

▲ Margarita Angulemakoa, c. 1527,
Jean Cloueten erretratoa.
Walker Art Gallery. National
Museums Liverpoolen kortesiaz.

Hau esaten dut orduan gauza horiek ez zeudelako argi eta jende askok oraindik uste zuelako jakintza gizonen kontua zela. Ohar zaitzteze zein errotua zegoen aurreiritzi hori, ze handik urte askotara ere Kontrarreformako jesuita batek honela zioen: "Emaiozue neska bati poesiazko liburu bat eta maitaberatuko da. Emaiozue hitz lauuko bat, eta auzitan jarriko du Kredoa." Ez zen makala! Ama ez, ama beste iritzi batekoa zen, avant la lettreko feminista zen.

Lehenbiziko urteak

Urte gogoangarri askoan sortu nintzen, 1492ko apirilaren 11n. Garai hartan denok gogor sinisten genuen gizakien patua eta gertaeren norakoa zeruan idatzita zeudela, argizagiek han daukaten egokeran. Ez dakit egia den baina hala bada, duda gutxi urte hartan izar guztiak lerro zeudela.* Anguleman sortu nintzen, aitik hiri horretan zeukan palazio zaharrean. Horrek ere badu bere historia, zeren nire familiaren nobletasuna gogoan, normalagoa zen Frantziako gortean jaiotzea; kontua da aitik, asunto batzuk gaizki-antza eramanik, erregearekin desgrazian eroria zela, orduko nobleei maizkara gertatzen zitzaien gauza. Horregatik Angulemara alde egin beharrean gertatu ginen, deserrira bezala.

Aita hori Karlos Orleanskoa zen. Ez daukat haren oroitzapen handirik eta oso eragin gutxi izan zuen nire bizitzan eta hezibidean, nik lau urte nituela hil baitzen, denborarik izan gabe niregan edo nire anaia txikiarengan –ni baino bi urte gazteagoa–, aztarna handirik uzteko. Ez dut aitzaz gaizki esan nahi, baina egia da gure ama, Luisa Savoiakoa, izaeraz eta talentuz senarra baino askoz gehiago zela, senar hori, nola esan, zertxobait findu beharrean baitzen. Haren familian, horraatik, izan ziren letragizonak: haren osaba, kasu, beste Karlos bat, poeta handia, nire lanetan eragin handia izango zuena. Baina familietan halaxe gertatzen dira gauzak: guraso sotil-argietatik seme-alaba zakar-oihesak jaiotzen dira. Pentsatzen jarrita, ongi misterio handia da.

Nolanahi ere den, amak bakar-bakarrik hezi gintuen anaia eta biok, hogeitau urte zituela alargundu baitzen.** Ez zituen, ordea, ganora eta kemena falta horretarako, arestian esan bezala. Gutxi bezalako emakumea zen, eskola handikoa bera ere, eta ongi zekien zer garrantzia duen hezibide on batek neskentzat nola mutilentzat. Hortaz, irakasle hobereenak bilatu zituzten niri eta anaiari eskola emateko: François du Moulin eta François Rochefort, latina erakusteko, eta Robert Hurault, filosofia irakasteko arduraduna.

▲ Karlos Angulemakoa eta Luisa Saboiakoa xakean ari, c. 1498. *Les échecs amoureux*. Frantziako Liburutegi Nazionala, Paris.

Orain berriro irakurtzean, handiuste usaina hartzen diot esaten dudanari, nire jaiotza izugarri gertaera sonatua izan balitz bezala, Amerikaren aurkikunde edo musulmanak Europako beren azken babeslekutik bidaltzearen mailakoa. Ez: besterik gabe, esan nahi nuen ni jaio nintzen garaian munduarentzat garrantzi handiko gauzak gertatzen ari zirela.

**Ohar zaitzete ama hogeitau urtetan alargundu, eta ni lau urtetan umezurztu banintzen, horrek esan nahi duela amak... 16 urtetan izan ninduela! Gauzak, ageri denez, asko aldatu dira orduetik hona, emakumeak ama izateko adinari dagokionez behinik behin. Egia esan, orduko ohitura erokeria zen, baina lehen haurra 40 urtetan izatea ere, orain moda den bezala, ez zait iruditzen munduko gauzarik zentzuzkoena, zera.

Gaxteko hau, artean
 koxkortu gabea eta
 irakinaldi baten edo
 batzuen behar handian
 dirudiena, Karlos
 Austriakoa da, etxekoentzat Karl,
 gero batean Erroma-Germanietako
 Inperio Sakratuko enperadore
 izatekoa. Erretratoan 14 bat
 urte ditu.

▲ Karlos V.a gaztea, Bernart van Orleyren erretratoa. Louvreko Museoa, Paris.

▲ Karlos V.a heldua, c. 1533, Lucas Cranach Zaharraren erretratoa. Museo Thyssen-Bornemisza. Madril.

Honako honetan,
 berriz, urte batzuk
 gehiago baditu, eta gaztetako
 leloaldia gaintitua du
 antza. Beste zerbait, ordea,
 ez zuen inoiz gaintitu,
 aurpegi-matraitetako zirujia ez
 baitzegoen orduan gaur
 adina garatua: prognatismo
 gogorra, bi erretratoetan
 argi ageri duena.

▲ Ingalaterrako Enrike VIII.a, 1540, Hans Holbein Gaztearen erretratoa. Galleria Nazionale di Arte Antica, Erroma.

Hemen ikusten duzuen hau,
 goitik behera brokatu-, zeta- eta luma-jario,
 eskularruak amorruez estutzen bere sujeten
 zintzurra balira bezala, haragi haserretuzko mendi hau,
 Ingalaterrako Enrike VIII.a da, bera ere nire
 senar-nahia izana. Orduan, alta,
 ez zuen sobra ere izanen erretratoan
 ageri duen antropofago itxura, Orduan,
 ni bezala, haurra zen. Adinarekin jarri
 zen horrela, adinak, jakina denez,
 dena hobetzen baitu. Erretratoan 49 urte ditu.

Lehenbizi, hizkuntzak ikasi nituen. Hizkuntzak atea dira mundura eta jakintzara. Aurrena hizkuntza klasikoak: grekoa eta latina, Antzinaroko kulturaren eta gaurkoaren parte handi baten euskarria, eta bai hebraiera ere ondoren, Testamentu Zaharreko mintzaira. Espainolez, italianoz eta alemanez ere trebe aritzera iritsi nintzen, jaiotzez ikasitako frantsesaz gain. Ondoren, garai hartan jakin zitezkeen gauza gehientsuenak ikasi nituen, filosofari eta literaturari afizio eta arreta berezia emanaz, nire irudimen biziak eta nire izaera jakin-nahiak hartara baininderamaten.

Grekoa, egia esan, ez nuen gaztetan ikasi berrogei urtetan baizik, jakin-nahi intelektualak bizitza osoan iraun baitzidan.

Hamabi urtetan, Louis XII.aren gortean, Amboisen, aurkeztu gintuzten anaia eta biok, erregearen ahaideak baikin. Erregea eri handi zegoen, ez zuen semerik, eta beraz oinordeko baten bila zebilen. Bi senideok oso erregearen gustokoak izan ginen baina Frantzian garai hartan lege batek^{*} emakumeak erregetzea galarazten zuen, eta beraz ni ezin nintzen oinordeko izan. Hortaz, errege Louisek nire anaia aukeratu zuen bere ondorengotzat. Asmo horretan, bere alaba Clauderekin fedatu nahi zuen. Agian bitxia irudituko zaizue, baina orduko handikien munduan ezkontzak horrelaxe egiten ziren, arrazoi politikoengatik, senar-emaztegaien sentimenduek ezertarako kontatzen ez zutelak. Niri beste horrenbeste gertatu zitzaidan: mundu guztiak segurtzat jotzen zuen anaia errege izanen zela eta ni ere, ondorioz, emaztegai preziatu bihurtu nintzen eta zoko guztietatik sortzen zitzaizkidan senar-nahiak. Nire eskua eskatu zuen, adibidez Ingalaterrako errege Enrike VII.ak bere semearentzat, baina Errege Kontseiluak ukatu zion. Karlos Austriakoak ere nirekin ezkondu nahi izan zuen; ba al duzue izen horren aditzaerarik?: oso gizon inportantea izanen zen sarri, baita nire familiaren etorkizunean ere. Baina ez dut gehiegi aurreratu nahi... azkenean, Frantziako errege zaharrak, nahi ala nahi ez (nahi ez, nire kasuan) Karlos Alençongo dukea senartzat hartzera behartu ninduen, militar zakar eta argi laburreko bat, hankapera ere iristen ez zitzaidana. 17 urte eta erdi nituen orduan.

Zehazki, aita erregearen lehengusu propioa zen.

Erregeak Clauderekin ezkonarazi nahi zuen baina erregeak ez zuen ezkontza hori aipatzerik ere nahi. Louis XII.ak 1511n emaztea hil arte itxoin behar izan zuen luzaro asmotan izandako ezkontza hura gauzatu ahal izateko.

* Lege Salikoa zen. Frantzian XIV. Mendearen hasieran ezarria. Franko Salioen, V. mendean Galian boterea hartu zuen tribu germaniar baten legeetan oinarritzen zen, hortik zuen izena, nahiz eta, egitez, oso zerikusi gutxi zuen frankoen ondorengotza-lege zaharrekin.

Imajina ezazue egoera: 17 urtetan gizabere batekin ezkondua eta Alençonon, probintzietako palazio ilun batean, bizitzera behartua, senarraren eta amaginarreba ezjakin eta

▲ Karlos Valoiskoa, Alençongo dukea. Henri Bellangeri egotzitako marrazkia. Musée National du Chateau de Pau.

* Calvinok, adibidez, deblau defendatzen zuen Jainkoak hasieratik predestinatzen dituela gizon batzuk salbatzera eta beste batzuk galtzera, hori noraezoko patua dutela, eta inork ezin duela ezer egin hori aldatzeko. Ideia hori, xeblebre askoa ene irudiko, calvinismoaren bereizgarria da katolizismoaren alderako, baina bai beste kredo protestante batzuen alderako ere, ez baitute hura onartzen.

santujale baten artean, anaiarengandik urruti, eta gogobeteko giza konpainiarik gabe. Urte gogorrak izan ziren. Orduan erlijio kontuetara eta gogoeta teologikora eman zidan gogoak. Senarra ez baitzen nire bihotzaren jabe, Jainkoari eman nion. Zeren barrengo hutsa eta barrengo bakartasun sentimendua dira joera mistiko guztien ongarririk hoberena; ez banintzen bakardade horietatik pasa, agian ez nituen inoiz sentituko nire poesia osorik betetzen duen Jainko-grina eta Jainko-mina, eta erlijioa ez zen izanen nire bizitzaren erdigunea eta iparra, izan zen bezala. Batzuetan, antza, bizitzak nahi duen tokira eramaten zaitu. Arrazoi ote zuten Antzinateko autoreek, baitzioten patuaren jostailu garela? Ez dakit, baina nire garaian borondate librearen eta predestinazioaren arteko auzia grinarik bizienaz eztabaidatzen zen.*

Denbora hartan, nire gogo-aldi honen erakusgarri, dibisa bat hartu nuen oso nire gustokoa: eguzki aldera iraulitako ilenlore baten irudia, azpian irakurgai hau duela: *non inferiora secutus.*

Hau da: "Lurreko gauzei arretarik eman gabe". Zer nahi duzue? Pedante xamarra izan naiz beti... baina ez neri esan dibisa polita ez denik eh?

Après la pluie, le beau temps

Alençongo ezkontza urteak, esan bezala, penagarriak izan ziren, nire senarrak ez baitzuen emakume bat (batez ere ni bezalako emakume bat, esatea gaizki badago ere) zoriontsu egiteko behar diren gauzetako bakarrik ere. Baina Frantzian esaten dugun bezala: *après la pluie, le beau temps*, esan nahi baita, gutxi gora behera, gaizkiek ez dutela sekulako irauten; 1515ean Frantzisko Frantzian erregetu eta dena hobe aldera aldatu zen. Hagitzez ere hobera, egia esan. Anaia eta biok beti hezur eta mami izan ginen, umetatik. Ni harentzat *sa mignonne* nintzen, hala esaten zidan, eta beti hala izan nintzen. Handik hara, akabo ziren Alençongo gazteluko bakardadea eta asperdura. Gortera joan eta han nire gustoko bizimodua eramaten hasi nintzen. Eta ez dut esan nahi jostetaz eta festaz beteriko bizitza. Ez. Niri, espirituaren bizitza, bizitza intelektuala gustatzen... eta estatu arazoak. Anaia nire juzgu eta aholkuarekin fidatzen zen. Haurretatik dena kontsultatzen zidan eta erregetu ondoren ere hala izan zen. Eta *dena* esaten dudanean, dena esan nahi dut:

Frantziako Frantzisko I.a, c. 1525, Jean Cloueten erretratoa, Louvreko Museoa, Paris.

estatu arazorik korapilatuenak ere ez ziren nire iritzia jakin gabe erabakitzen, edozein ministrok baino hobeki ulertu eta ebatzen baintuen. Frantziskok bereziki atzerriko enbaxadoreak hartu eta haiekin eztabaidatzeko erabiltzen ninduen, dohain diplomatikoak eta hizkuntzetarako erraztasuna baneuzkalako, handiak. Batzuetan, zeremonia ofizialetan, erreginarene ordeko agertzen nintzen, haurdun izaki-ta hark ezin zuenean.**

**
Egia esan, nire koinata Claude, erregina, gogo meharreko emakumea zen eta erabateko interes falta ageri zuen gorteko bizitzarako. Horregatik askotan nik egiten nuen Frantziako lehen damaren paypera nahiz eta formalki ez nintzen. Eta amak ere pisu handia zeukan gortean, baita kontu politikoetan ere.

*Anaiia ni baino traketsagoa zen hizkuntzetarako. Latina ez zitzaion mailuka ere sartzen eta ez zuen sekulan ongi ikasi. Italiano, berriz, oso ederki mintzatzen zen.

▲ Dabiden salmoak Clément Marotek frantses bertsoetan itzuliak. 1562.

*Emakumeak galgarri dituzten gizonen gagozkiela, gortean halako bat ezagutu nuen bizitzaren zati handi batean bidelagun izan nuena: Clément Marot poeta, orduan, “facteur (poeta) de la reine” baitzen, berak bere burua deitzen zuen bezala. Anaiak aurkeztu zidan eta berehala nire lagunarteko kide egin eta hil arteko guztian harremanetan egon ginen. Marot naturaren hutsegini bat zen, batetik itxura serio-iluna zuelako, moralistarena, eta bestetik izpiritu jostagale irreberentea, libertinoarena (horixe baitzen bera). Emakume-korapiloek, zientoka izan baitzituen, disgustu larriak ekarri zizkioten. 1525ean bere lehenbiziko kartzela-aldia, adibidez, maitale despitatu baten denuntziagatik izan zen, Garizuman urdaia jateaz akusatu baitzuen. Nire adiskide ayezpiku baten eskuartearen erabiliz lortu nuen 1526an zulotik ateratzea. Baina beldur gutxi zen Clément eskarmentatzeko, eta segitu zuen tarteka aldiak itzaletan pasatzen, erlijio kontuak edo bestelakoak zirela medio. “Placards” direlakoan asera sortu zenean (gero mintzatuko naiz hortaz) Clémentek usaina hartu zion ordukoan su-metan fin egin zezakeela, eta nire lurretan gerizatu zen, gero Italiara eskapatzeko. 1540an berritua Frantzian zen. Orduan ondu eta argitaratu zuen Daviden Salmoen bere itzulpen sonatua, arrakasta bizi-bizia izan zuena. Gortean denek kantatzen zituzten eta Frantziako kongregazio protestanteetan mende askotan kantatu ziren aurrera ere. Sorbona gainera etorri zitzaion eta Marot Ginebrara ihes egin beharrean egon zen, Calvinoren babesa bilatzeko. Baina han ere ez zuen laketu, zeren, izpiritu libre eta gailena, gaizki moldatzen zen Calvinoren hiri puritano hartan. Clément gizarajoa miseria gorrian hil zen Turinen, 1544ean.

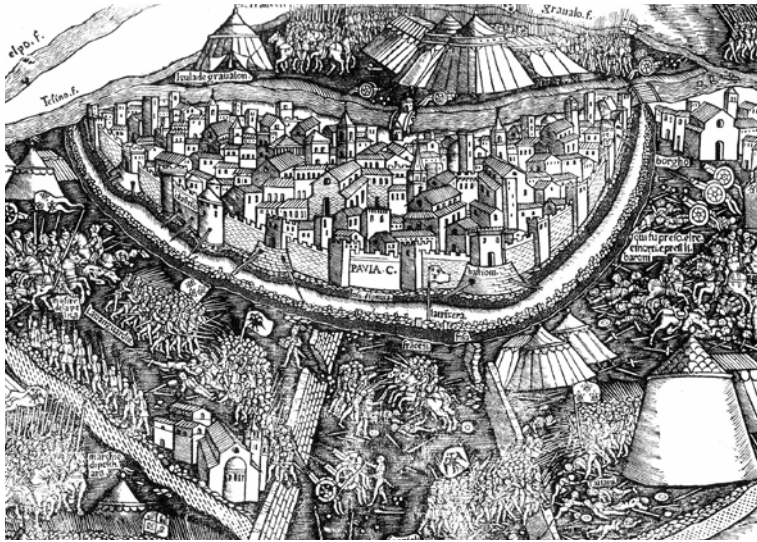
Frantziskok bere korapilo sentimentalak ere kontsultatzen zizkidan, asko baitzituen, zeren anaia, gizarajoa, galdu egiten baitzen emakumeekin. Ez dut erasian esaten, ulertzekoa da: jendea interes eta komenentzia politikoagatik ezkontzeko sistemaren ondorioz, ezkontzetan ez zen maitasun askorik izaten eta jendeak, gizon nahiz emakume, legezko familiarik kanpora bilatzen zituen afektuen ase-bidea, bihotzaren taupa beroa, odolaren irakinaldia, legezko familia ez baitzen halako festa izaten.

Parisko gortean haize onak aprobetxatu nituen ikasten segitu eta nire jakituria zabaltzeko; orduko edozein emakumek eta gizon gehientsuenek baino askoz gehiagoko eskola izatera ailegatu nintzen. Neure ingurura pentsalari eta artista inportanteak erakarri nituen, nire gerizapean gorte hartan bizitza intelektual gartsua sortu zutenak. Erligioaren gaineko gogoetak geure denboraren zati handia eramaten zuen, bai behar ere, sektarismoak eta erlijio gerrek urratua zuten mende batean. Ez ginen zehazki protestanteak baina gure erlijio ideiak aurrerakoiak eta berrizaleak ziren. Nolabait esateko, protestantismoaren eta ortodoxiaren arteko erdi bidean ginen, baina ortodoxiatik atera gabe. Moderazio horrek, halere, ez gintuen libratu agintariekin problema latzak izatetik. Zeren pentsamendu eta adierazpen askatasunak, batez ere erlijio gaitan, ez zeuden orduan ez oso zabalduak ez oso seguruak, zuen garaian dauden bezala. Dotrina ofizialaz kanpo pentsatzea oso arriskutsua izan zitekeen. Sorbonak, orduko Frantziako unibertsitate handiak, herejeak ote ginen susmoa hartua zuen eta erregeren babesa izan ez bagenu, ez ginen problema latzetatik libratuko.

Paviako bataila erretorikak dituen arriskuaren erakusburu ona da. Hiru astez bi armadak elkarren aurkez ezin mugiturik egon ondoren, otsailaren 23tik

▲ “Asedio di Pavia dal christianissimo re di França”.
Giovanni Vavassoreren grabatua. Pavia, Musei Civici.

24erako gauean enperadorearen soldaduek frantsesen hesian artesi bat urratu eta ustekabean harrapatu zituzten. Eskarmentu handieneko jeneralek orduan erretiratzea gomendatu zioten erregeari baina Guillaume de Bonnivetek, Frantziako almirantea eta anaiaren faboritoa, bertan zutitu eta sekulako arenga egin zuen, dena tronpeta-soinu eta hitz handi, “lotsagarria”, “desohorea” eta abar, harik eta anaia bataila emateko konbentzitu zuen arte. Erabateko desastrea izan zen. Frantsesen artilleria, gaizki kokatua, sutik gelditu beharrean egon zen ez bere soldaduen gainean tiro egiteko eta espainolek erraz asko 10.000 baino gehiago frantses hil zituzten. Bonnivetek berak ere, bere usteko Demostenes hark, lotsa ezin burutuz, zaldia errenka imperialetarantz xaxatu eta, orduko kronikek esaten duten moduan, “ezpatei eskaini zien zintzurra”. Ikaskizuna: hitz politekin ez da zer gehiegi fidatu.

Bonnivet hori, bidenabar esan, askok esan izan dute Heptameroneko laugarren ipuinean ateratzen dudala. Ez dut baietz ez ezetz esango, kritikoeek eta historiagileek izan dezaten zertaz mintzatua.

Après le beau temps, la pluie

Lehenago esan dut gaizkiak ez duela sekulako irauten, eta egia izaki; baina, zoritxarrez, ongiak ere ez: bizitzak bazter guztietatik irri egiten zidanean, hondamen handia etorri zen: Paviako batailan, 1525ean, Espainiako enperadore Karlos I.ak (bai, urte batzuk lehenago nire eskua eskatzen zuen hark berak) anaia garaitu, preso hartu eta gatibu eraman zuen Espainiara. Hori aski ez, eta hurrengo urtean Karlos senarra ere hil zitzaidan, Paviako bataila hartan berean izandako zaurietatik. Heriotza hark penatu ninduen, jakina, baina agian ez hainbeste, oso okupatua bainengoen espainolekin anaia askatzeko negoziatioak antolatzen. Hainbat batzaldi izan genituen espainolekin baina Karlos I.ak eta haren kantzilerrak * ez zuten askiesten diruzko erreskate soila, eta gauza onartezinak exijitzen zituzten, hala nola Borgoinako lurraldea ematea, enperadorearen ustez bere amonaren herentziatik tokatzen zitzaiona. Anaiak hil nahiago zuen bere erreinuko zati bat utzi baino eta, gauzak horrela, sumatzen hasi zen inoiz ez zela libre aterako eta atsekabearekin larriki eritu. Hil ere egin ote zen hotsa ibili zen Frantzian. Etsipen-bolada batean, erabaki nuen Madrilerla joatea anaia ikusi eta zaintzera, eta bidenabar espainolekin haren askatzea negoziatzera.

Kantziler hori Mercurino di Gattinara zen, genovesa, kriston alea, genoves guztiak bezala. Ez da harriztekoa Espainiako goi-mailako kargudun politiko bat kanyotarra izatea. Orduko politikan, izan ere, nazioarteko elite bat ibiltzen zen hara eta hona, berdin herri baterako nola besterako balio zuena. Gattinararen aurreko kantzillera, adibidez, ez zen hura ere espainola, frantsesa baizik, Jean Sauvage delako bat

Ezin geldirik egoten nintzen eta bide-aldi hartan, nire literan (orduko andre nobleak literan bidaiatzen ginen, bizkarkariak soinka eramanda), poema bat ondu nuen anai maiteagatik sentitzen nuen oinazea adierazteko:

Le désir du bien que j'attends
me donne du travail matière;
une heure me dure cent ans,
et me semble que ma litière
ne bouge, ains retourne en arrière,
tant j'ay de m'avancer désir.
Oh! qu'elle est longue la carrière,
où à la fin gist le plaisir!

(.....)

Oh! qu'il sera le bienvenu,
cetuy qui, frappant à ma porte,
dira: « Le roy est revenu
en sa santé très-bonne et forte! »
Alors, sa sœur, plus mal que morte,
courra baiser le messenger,
qui telles nouvelles apporte,
que son frère est hors de danger!

*Hona poema itzulita:
Zain daukadan ongiaren desirak / zertaz
kezkatua ematen dit. / Ordu batek ehun
urte irauten dit / Eta litera geldirik zait
iruditzen / eta are atzeraka hasirik, / hain
handia dut aurrerako grina. / Oh! zein den
luzea lasterra / Bukaeran zoriona dela!*

(.....)

*¡Oh, zein ongiatorria / Atean joka hasi
eta diostana: / “Errege itzuli da / Osasun
eder eta sendoan!” / Orduan nik, hilik
baino ongiezago, / Laster eginen dut berri
hori dakarren / Mezularia besarkatzera: /
Anai salborik dela!*

** Philippe hori Frantziatik ekarri
nuen nirekin, kristandadean izugarritzko
prestijioa zeukalako, Rodas Turkoek
setiatu zutenean izan zuen papera zela
medio. Han, bere ordenako 600 zaldunek
eta 4.500 soldaduk sei hilabete
buru egin zioten 200.000 gizoneko
armada turko bati. Pentsatu nuen halako
pertsonea batek enperadorea liluratuko
zuela. Eta hala izaki: handik urte
gutxira, 1530ean, Karlos V.ak Maltako
uhartea eta Tripoliko hiria erregalatu
zizkion gran-maestreak, bertan bere
ordena kokatzeko (horregatik handik
aurrera Maltako Ordena deitu zen).
Baina nik nekarren konturako, hau da,
anaiaren askapenerako, ez zidan balio
izan.*

Aigues Mortes-en ontziratu nintzen, handik Palamosera pasatu eta, binbili-banbala askoren ondotik, Madrilera iritsi nintzen. Espainiako errege Karlos V.a, Erroma-Germanietako Inperio Sakratuaren enperadorea, bere jauregitik atera zen printzesatxo frantses hari berak harrera egitera (kontuan izan artean ez nintzela erregina), eta Frantzisko gatibu zegoen alkazarreraino lagun egin zidan. Hark, ikusi ninduenean, atzera bizkortu zen gogoz eta gorputzez, mugagabeko fedea baitzuen nire gaitasun diplomatikoan eta negoziatzailean, eta dohain horrekin kontatzen baitzuen espainolek Frantziara itzultzen uzteko. Ondoren enperadoreari bisita egitera itzuli nintzen, Toledora, han baitzuen bizilekua. Nirekin nekarren Frantziatik Phillipe de Villiers, San Joan Jerusalemgoa ordenako gran-maestrea, negoziazioan ararteko izateko* Berehala hasi zen negoziazioa, gran-maestrea arbitro zela, eta izugarri luzatu zen:

▲ Karlos III.a Borbongoa kondestablea. Thomas de Leuren grabatua.

urri osoan eta azaro gehiengan: dirutza handia eskaini nion enperadoreari, lehendik eskaini genionaz gain; eta zenbait ezkontza tratu prestatuta nekartzan, ustez egoera konpontzen lagun zezaketenak. Proposatu nuen anaia, urtebete lehenagotik alargundua, enperadorearen arreba Leonor Austriakoarekin ezkontzea eta neroni ere esan bezala alarguna bainintzen, prest agertu nintzen Borbongo kondestablearekin ezkontzeko.* Baina proposamen hauek ere beste guztiek bezala huts egin zuten.

Karlos V.arekin ezer lortzen ez nuela etsita, Madrilerla itzuli nintzen Frantziskori despedida ematera eta Frantziara itzultzen nintzela esatera. Frantzisko enperadorearen gatibu gelditu zen, harik eta 1526. urtearen hasieran, nekaturik eta etsiturik bestela ez zuela sekulan berriz Frantzia ikusiko, Madrileko ituna sinatu zuen arte, Karlos V.ak eskatzen zizkion guztiak onartuta.**

* Ez pentsa inolako sakrifizioa egiten nuenik neure burua Karlos de Borbonekin ezkontzeko eskaintzean. Kondestablea asko gustatzen zitzaidan Parisko gortean ezagutu nuenetik. Problema zen Karlos espainoletara pasa zela anaia hidedabeki bere lurra eta bere fortuna konfiskatu nahi zizkiolako. Enperadoreak begitarte egin zion, jakina, eta berehala bere armadaren jeneralburu egin zuen, paregabeko militarra baitzen. Eta, egiaz, Karlos etsai gaizto-gaiztoa atera zen, eta Paviako desegigo handiaren egilea izan zen. Horregatik proposatu nuen ezkontza hori: politikoki, traizioaren zauriak sendatzeko, komeni zelako, eta pertsonalki, nola esan, ez niolako muzin egiten gizonari.

** Alde egiten uzteko sinatu zuen baina sinatzen zuenetik ja ere ez kunplitzeko asmotan. Eta halaxe egin zuen. Bere bi seme utzi zituen bahitako, zeinak 1529 urtera arte ezin itzuli izan ziren Frantziara. 1529an, izan ere, egoera blokeatuta zegoela ikusita, ituna berriz rnegoziatu eta Cambraisko tratatua sinatu zen, zeinari esker nire bi ilobak Frantzisko eta Enrike Frantziara itzuli ahal izan ziren, Espainian oporraldi luze-atsegina egin ondoren.

►
Nafarroako erregeen lurraldeak.
Iturria; Atlas de Navarre, CAN, 1977.

- Nafarroa Beherea, Karlos V.ak 1530ean utzia.
- Foix etxeko lurraldeak.
- Andorra.
- Albret etxeko lurraldeak.
- Margarita Angulemakoa ezkontzara ekarritako lurraldeak.

*Fernando Aragoikoak Nafarroa osoa okupatu zuen, Beherea ere bai, eta urte batzuek Espainiak halako lantza punta bat eduki zuen kontinenteko lurretan, baina 1530ean, Karlos V.ak bortuek haratako lurraldeak abandonatzea erabaki zuen, defendaezinak iruditzen zitzaizkiolako, eta orduan nire senarraren familiaren eskuetara itzuli ziren.

Enrike, nahiz eta Frantziako gortean hazitakoa zen, Nafarroa Garaian, Zangozan sortua zen, 1503an, eta 1512an gurasoekin erbestera alde egin zuen, bederatzi urterekin, bere anaia nagusia Leiren ehortzita utzirik.

** Urte batzuk lehenago, 1521ean, Endrikek, anaia lagun zuela, bere erreinua indarrez berreskuratzeko saioa egin zuen eta Nafarroa osoa okupatzea lortu. Saioa, ordea, Noaingo batailan hondatu zen urte hartako ekainean, han gaztelauk haren tropak masakratu eta galdutako lurralde guztia berreskuratu baitzuten.

Nafarroako erregina

Nik, esan bezala, begi onez ikusten nuen Borbongo Karlos kondestablea. Anaiari, ordea, gaizki iruditzen Karlos maitea espainoletara pasatu izana, eta are gaizkiago Pa-viako deskalabro gaitza hari emana eta bera izatea azken buruan bere presoaldi lotsagarriaren erantzulea. Ulertzekoa da. Hortaz, bada, eginahala guztiak egin zituen ezkontza hori galarazten, eta errege baitzen eta botere asko baitzeukan, lortu. Ordainetan Enrike Albret II.a proposatu zidan senartako, ni baino hamaika urte gazteagoa, espainolekin lehen negoziazioak izan genitue-nean ezagutu nuena. Enrike leinu zahar-ospetsu bateko baina lurralde eskas xamarreko aitoren semea zen, baina... errege zen. Erregetxo, esan liteke, Fernando Katolikoak utzi zion Nafarroa-zati ttiki-ttikian baizik ez baitzen errege. Dena dela, handi nahiz txiki, erregea errege. Beraz 1527an Enrike Albretekin ezkondu nintzen, izen horretako bigarrena, Joan Albret eta Katalina Foixkoaren seme zaharrena, Nafarroa osoko, Garai zein Behere-ko, azken errege-erregina*^{*}. Paperak edozer gauza onartzen baitu, ezkontza kontratuan anaiak bere burua lotzen zuen Karlos V.a hertsatzeko Albretarrei beren lurrak itzultzera. Eta enperadoreak hertsamenduari belarri-gor egiten bazion, haren kontra armekin jotzera. Enperadoreak, pentsatzen dut, barre ederrak egingo zituen horrekin eta Frantziskok, jakina, ez zuen kunplitu konpro-misoaren bigarren zatia zeren, egia esatera, oso gutxi ajola zion zer gertatzen zen Pirinioaren hegoaldean eta, gainera, Madrilen

Bai, kondestableak ere Karlos zuen izena. Karlosez beterik eduki nuen bizitza.

◀
Enrike Albret II.a. Kobre xafla esmaltatua,
Léonard Limosin. Louvreko Museoa, Paris.

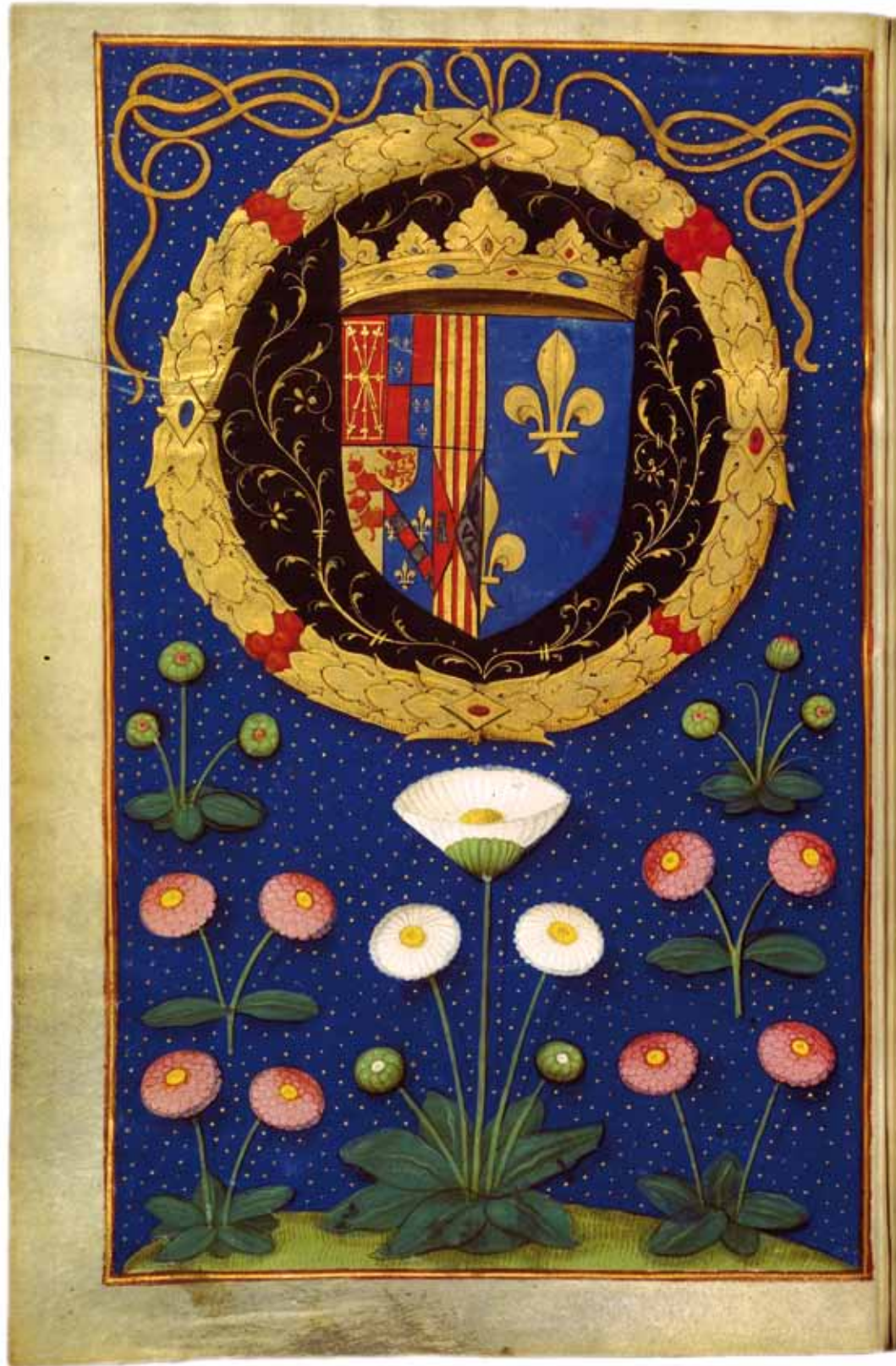
gastu guztiak pagatuta pasatu zituen opor derrigorrezkoen ondotik ez baitzitzaion gogo handirik gelditu Penintsulan paseatzen ibiltzeko. Gainerakoan anaia ongi portatu zen eta Alençon eta Berryko konderriak eta Armagnac eta Perchéko dukerriak eman zizkidan dotetzat. Nola edo hala ordaindu behar zidan nik nahi nuenarekin ezkontzen ez utzia.

Enrike Albretekin bazituen zernahi dohain eder: adoretsua zen, leiala eta eginahalean ongi gobernatzen zituen bere estatuak * eta bere sujeten maitasuna nola bereganatuko ari zen. Hala ere, ez zidan bihotza lapurtzen, hark ere ez. Gainera, dohain horien ondoan akats ttikiren batzuk ere bazituen: gogorra zen, melankolikoa, zakarra eta jeloskorra. ^{**} Horregatik nire bigarren ezkontzan behin eta berriz izan nituen talkak senarrarekin (ez bainion gaina hartzen uzten, jakina!) eta behin baino gehiagotan anaia esku hartu beharrean gertatu zen bakea ezartzeko.

* Nire lurak edo nire estatuak esaten dudanean, argitu behar dut zer esan nahi duan. Nire senarraren lur ondasunak, gero nireak, Nafarroa Behere hutsa baino hagitzez gehiagokoak ziren. Bere zituen Biarno osoa, Bigorra osoa eta beste lurralde asko. Aurreko orrialdeko mayan ageri denez, Nafarroa lurralde horretako zati txiki-txikia zen, nahiz eta harxek ematen zigun eskubidea gure burua errege deitzeko. Bere lurren benetako bihotza, egia esan, Biarno zen eta bere benetako hiriburua, Pau. Nafarroak garrantzi simboliko hutsa zuen, handia baina simbolikoa.

** Senarra Heptameronean, bizitzaren bukaeran idatzi nuen ipuin-liburu batean, aterarazi nuen Ircan pertsonaiaren irudian –Ircan, Hanric izenaren (Biarnesez Endrike) anagrama da–. Ircanek, ipuin bakoitzaren ondoko eztabaidetan, ideologia materialistena eta zakarrena irudikatzen du.

Albretarren errege-armarri hau beste hainbat armarriz osatua da: Nafarroa , Albret , Aragoi , Foix-Béarn

►
*Initiatore instruction en
 la religion chrestienne
 pour les enffans.*
 Pergamino iluminatua.
 Haurrentzako katixima
 luteranoa Margarita
 Angulemakoaentzat
 ezkontza oparitzat
 enkargatua, Johann
 Brenz Wurttemburgeko
 erreformatzaileari
 egotzia (1499- 1570).
 Bibliothèque de
 l’Arsenal, Paris.

Inueni vnam preciosam
margaritam quam inti-
mo corde collegi :-

Enrike zakarra izan
bazitekeen ere, bere
momentuak izaten zituen.
Ezkontzaren egunean,
adibidez, haurrendako
katixima liburu hau
erregalatu zidan. Irudiko
pertsonea bera da, Enrike,
eskuan margarita duela,
(margarita neu naiz,
jakina), eta latinez honela
dioen testu bat: "margarita
zoragarri bat aurkitu dut
eta bihotzaren barren-
barrean gorde."
Hau kutixia.
Ezkerretara, margarita

handi baten gainean (berriz ere ni, noski) allbretarren
armarria ageri da, haien estatu guztiak konbinatuz osatua.

* Gure ezintasun militarra ikusita, adiskidetzaren bidea ere probatu nuen Nafarroa garaia berreskuratzeko, eta espainolekin zenbait batzaldi izan ziren Nizan eta Aigues Mortes-en. Ausarki izan ziren borondate onaren agerraldiak, nire alaba Joana Austriako Felipe txikiarekin ezkontzea hartu zen ahotan eta... dena ezerezeroa etorri zen.

** Zerbaitegatik, handik 50 urtera, Ingalaterrako teatrogile batek, William Shakespearek, nire Nafarroako gortean kokatu zuen bere obra "Love's Labours Lost". Hartan irakurtzen da "Nafarroak mundua harrtik du" ahapaldi famatua, nafar txobinistek –hau da, ia denek– hain maiz eta hain gustora ahotan hartzen dutena erakutsi nahi dutenean kanpo alde horretan zenbat miresten gaituzten.

Enrikerekin, maitasuna ez bada –Jainkoak eta interes politikoek behin eta berriz ukatzen zidatena–, amatasuna behintzat ezagutu nuen. Bi seme-alaba izan nituen: Joan, zaharrena, 1530ean bi urte zituela hil zena, eta bigarrena Joana, 1529an sortua, Joana Albret izenpean sonatua eta Enrike IV.aren Frantziako erregearen ama izanena zena.

Enrikerekin gaizki konpontzen banintzen ere, lagundun bere estatuak gobernatzen, batez ere Biarno, bere ondasunen zati handiena eta garrantzizkoena baitzen, erreinua ez ba zen ere. Herria oso utzia zegoen eta oso larraztua. Nekazari onak etorrarazi genituen Frantziako beste leku batzuetatik, nekazaritza teknika hoberenak zabaldu eta lurreko aberastasuna berretzeko. Hiri eta herri asko fundatu eta eraberritu genituen, gazteluak eraiki eta apaindu, batez ere Pauekoa, jardín ederrez inguratua, zeinean egonaldi luzeak egiten genituen. Biarnoko legeak ere erreformatu genituen, zeinak, Nafarroako foruak bezala, ordu arte ohiturazko legeak izaten baitziren. Justizia ganbera bat sortu genuen azken instantziako apelazioak epaitzeko, eta, oro har, ongizate publikoari ateak zabaldu genizkion.

Arestian esan bezala Enrikek, gure ezkontzaren ondotik, ez zuen berriro saiorik egin Penintsulako Nafarroa-zatia berreskuratzeko. Horretarako nire anaiaren laguntza beharko zuen, baina Frantziskok beti erruz izan zituen etsaiak eta inoiz ez zuen denborarik izan armada bat urtebetean kanpaina horretan erabiltzeko. Aipatu gabe Karlos V.a enperadorearen indarrak oso zailtzen zuela egiteko hartan onik ateratzea. Enrikek, hori bai, eginahal guztiak egin zituen gelditzen zitzaien lurralde guztia atxikitzeko eta, espainolen inbasioetik babesteko, gotorlekuz bete zituen Biarnoko mugak.

Nire erreinu berri honetako gordea, esan bezala, Pauen zegoen. Miniaturako gordea zen, jakina, baina bere txikitxoan ere, berriro lortu nuen denetariko pertsonaia ospetsuak hara erakarri eta Pau Pariseko Gortearen pareko bihurtzea distiraz. Gehienbat jakintsuak, poetak, musikariak eta pintoreak ziren, artista eta literaturgileen elite bat, nik elikatu eta babestu egiten nuena. Ene jauregia musika eta bertso, antzerki-emanaldi eta eztabaida intelektualen oihartzunez beterik egoten zen.

▲ Martin Lutero, c. 1592, Lucas Cranach Zaharraren erretratoa, Hessisches Landesmuseum, Darmstadt.

Calvino, bere dotrinaren muinean behintzat, Martin Lutero hasitako erreformaren jarraitkilea zen. Bere bizitza osoan, egitez, "calvinismo" terminoaren kontrario gogorra izan zen, ez baitzitzaion batere gustatzen. Calvino, nahiz haren ideiak gehienbat hizkuntza germanikoko herrietan zabaldu eta sustraitu ziren, hala nola Holanda, Alemania, Suitza eta Eskozia (Ingalaterra ez, han, luteranismoaren bertsio propio bat nagusitu baitzen), frantsesa zen, izenez Jean Cauvin, Picardian jaioa eta Sorbonan legetan doktoratua. Horrek esplikatzen du zergatik gauzak makurtu zitzaizkionean nire lurretan gerizatu zen.

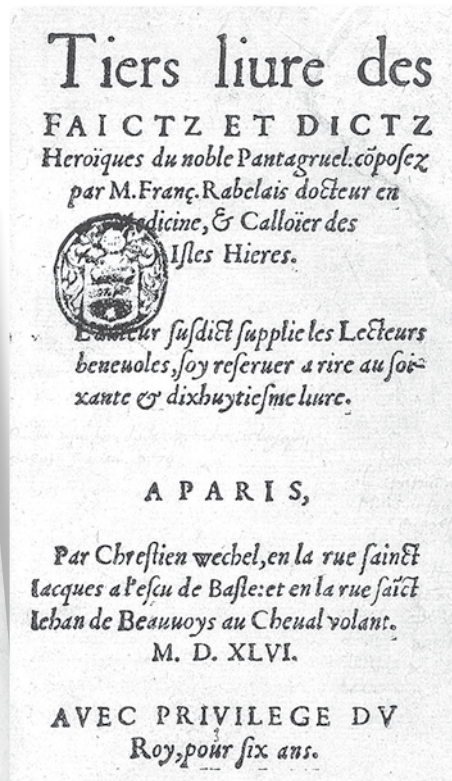
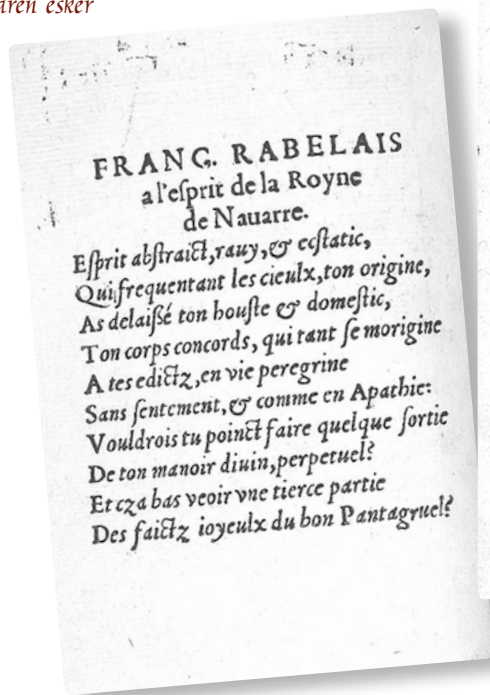
Calvinismoa

Ietragizon haien artean bazen zerbait, halere, guztiek literatura eta arteari zioten maitasunaz gain, nor bere diferentzien gaintik denak batzen zituen. Gorte hartan, erlijio erreforma bat ari zen mamitzen gero batean calvinismoa sorraraziko zuena. Ni beti emakume jakin-nahia izan naiz eta nire izpiritu kritikoak edozer gauzaz duda eta kritika egitera bultzatzen ninduen; horregatik gogoz eta arretaz entzuten nituen *devotio modernaren* dotrinak eta hainbat filosofoen eta idazleren ideia-esperantzak: Rabelais, Etienne Dolet, Bonaventure des Périers, eta abar, gero Ateoak edo Libertinoak deituko zietenak, eta, baita, igualeko garrez, Roussel edo Calvino bezalako predikari ebangelikoak entzuten.

Luteranoen kontrako lehenbiziko pertsegizioak Frantzian 1523an hasi ziren. Hasi orduko, haien ararteko izan nintzen, ia haien konplize. Kostata atera nuen kartzelatik, adibidez, Sorbonaren eta Inkisizioaren atzaparretatik, nire adiskide Clément Marot poeta, lehen ere aipatu dudana, garizuman urdaia janaz akusatua: neure bost ahalak egin nituen, halaber,

* Zenbaiti sinistezina irudituko zaio baina Elizaren agindu bati agerian desobeditzeak zuzenean su-metara eraman zintzakeen orduan. Egitez, erlijio gehienek dauzkate halako agindu formalak bukaeran dotrinaren funtsa eta mamia baino garrantzi gehiago hartzen dutenak taldearen identitate ikur bihurtzen direlako. Ongi pentsatzen baduzue, gauzak ez dira agian ordutik hona hainbeste ere aldatu.

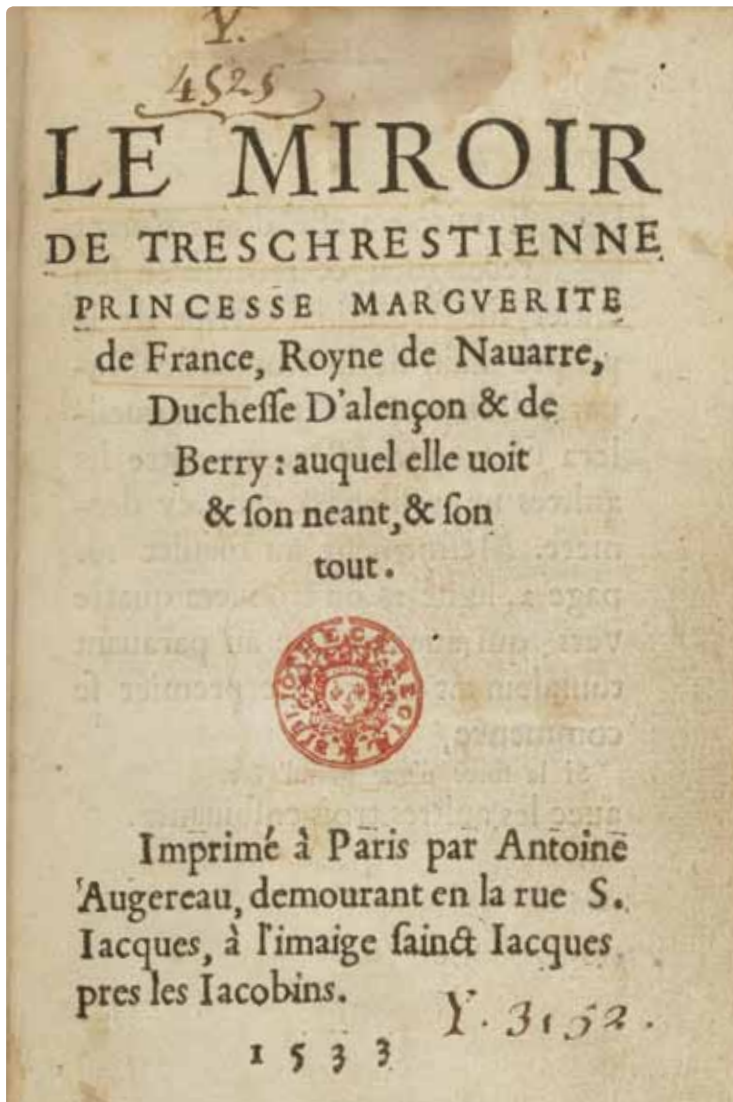
Erretzetik salbatu nituen liburu horietako bat Rabelaisen
 “Gargantua eta Pantagruel” izan zen, Sorbonako
 erreakzionarioek heretikoa izateagatik debekatu nahi
 zutena. Ez dakit heretikoa zen; oso barregarria bai,
 behintzat eta haiekin izugarri errespetu gutxikoa.
 Hori, jakina, garai guztietako zentsoreei oso gaizki iruditu
 izan zaie beti. Nire laguntzaren esker
 onean, Rabelaisek
 handik urte batzuetara
 bere “Tiers Livre”
 delakoa eskaini zidan,
 1544an.

* Louis Berquin Artèseko
 aitoren semea zen, erregeren
 kontseilaria, luterano gartsua.
 Bere etsaiek 1523an salatu
 eta bere herejiaz arnegatzera
 kondenatu zuten (hark ezezko
 borobila egin zion gauza). Aurrera
 segitu zuen bere proselitismo
 lan sutuan eta 1526an berrito
 preso hartu zuten. Oraingoan nik
 salbatu nuen kartzelatik. Baina
 kaskagogor madarikatu hark
 predikatzen eta argitaratzen segitu
 zuen eta 1529an berrito atxilotu
 zuten. Orduan dena alferrik izan
 zen. Bizirik erre zuten 1529ko
 apirilaren 16an, ostirala. Merezki
 al zuen hainbesteko hisiak?
 Ez ote zen hobe izango pixka bat
 disimulatzea?

Berquin gizajoa heriotzatik salbatzeko,
 baina bere egoskortasuna
 eta jujeen aurrean azaldu zuen fanatismoa bizitzatik pagat zituen.
 Askotan, lortu nuen hereje izateko sospetxan zeuden liburu eta
 egileen kontrako zentsura galaraztea eta, gehiago dena, pertsegitu
 eta mehatxatu horiei geriza eskaini nien nire Nafarroako eta
 Biarnoko lurretan: horrela, adibidez, nire palazioan gerizatu ziren
 Roussel, Calvino handia, Lefevre d'Étape eta beste hainbat.
 Bederatzi-hamar urtez behin eta berriz hel egin nion erregeari eta
 luterano pertsegituen alderako zerbait urrikalmendu bihotzeratu.

Horrez gain, Arima bekatariaren ispilua deitu poema
 mistiko bat argitaratu nuen Alençonon, baita berrinprimatu
 ere Parisen handik bi urtera. Sorbonak lehendik begitan hartua
 nindeukan eta poema hura zentsuratu zuen, alegatuz fede katoliko
 erromatarraren kontrako baieztapenak eta joerak zeuzkala.
 Anaiak salbatu ninduen, Sorbonako errektoreari agindu baitzion

*“Margarita Frantziakoa, Nafarroako erregina eta Alençongo eta Berryko dukesaren ispilua, zeinean bai bere dena bai bere hutsa ikusten baititu.”
Ez nintzen makala tituluak jartzen, zera.*

Egia esan, errebelde batentzat erregearen arreba izatea beti probetxu da.

* debekua erretiratzeko. Baina iskanbila gaitza sortu zen halere: Noel Béda, debekuaren sinatzaileak, hainbateraino berotu zituen gogoak nire kontra non halako batez Collège de Navarreko ikasleek, bertako aitzindariekin elkar hartuta, xaribari bat montatu zuten zeinean “Infernuko Furia” baten irudian agertzen nintzen. Erregeak ezin izan zuen burutu bere mignoneari horrela laido egitea eta arkulari eskadroi bat bidali zuen kulpanteak atxilotzera. Iritsi zirenean, bai ikasleek bai irakasleek harrika hartu zituzten. Azkenean neu esku hartu beharrean gertatu nintzen erregeak babu haiei barkatzeko.

Ironikoa da laidoaren egileak nongo eta Collège de Navarreko ikasleak izatea. Hura Parisko Unibertsitatea, Sorbonaren erribala, osatzen zuten kolegioetako bat zen. Izena zeratik zetorkion, Champagneko Joana I.ak, Nafarroako erreginak fundatua eta finantzatua izatetik. Erreginak hiriko bere jauregi bat ere erregalatu zuen kolegioa kokatzeko.

►
 San Bartolomeko sarraskia-ren
 xehetasuna (Parisen izandako
 protestante sarraskia). François Dubois.
 Musée des Beaux Arts, Lausana.

▲ Anne de Montmorency, Frantziako kondestablea. Krobre xafla esmaltatua. Léonard Limosin. Louvreko Museoa, Paris.

Anaiak, esan bezala, nolerebait begiko zituen luteranoak eta gustora entzuten zituen. Baina *placards* direlakoan asuntoarekin luteranoek erregeren faborea erabat galtzea etorri zen: 1534ko azaro gau batean Parisko eliz ateetan eta kaleetan zenbait paskin (*placards*) azaldu ziren, eukaristiaren kontrako irainez beteak. Eskandalo gaitza sortu zen eta erregeren gaineko presioa hainbatekoa izan zen non Frantziskok herriaren haserreari amore eman beste erremediorik ez zuen izan. Sei luterano atxilotu eta bizirik erre zituzten l'Estrapadeko plazan. Ondoren zin sendoa egin zuen herejeak deuseztatuko zituela, egoerak ez baitzion beste irtenbide posiblearik uzten. Ordutik aurrera ezin izan nituen nire adiskideak babestu. Nire lurretan geriza eskaini beste laguntzarik ezin nien eman. Ni anaiaren maitasunari esker gelditu ahal izan nintzen Parisko gortean, nahiz eta nire etsai gailenduek orain ageri-agerian jazartzen zidaten eta eginahala guztian galdu nahi ninduten. Pentsa ezazue noraino iritsi zen gauza, ze egun batez Anne de Montmorency kondestableak, anaiarekin mintzatzen ari zela, gupidarik gabe esan zion bere erreinutik herejeak garbitu nahi bazituen, gortetik eta bere-bere familiarik hastea zeukala. Anaiak erantzun zion nire berme ateratzen zela, segur zela ez nuela inoiz harena ez beste erlijiorik hartuko.* Hortik atera kontuak zer giro zegoen gortean. Ni bihotzean luteranoa nintzen, baina aldi berean gehiegi maite nuen anaia problema larriak sortarazteko, eta beraz denbora hartan, Parisko gortean etsaiez inguraturik egon nintzeino, ez nituen behin ere nire ideiak jendartean azaldu; aitzitik, erregeren amorez, neure golkorako gordetzen nituen.

*Montmorency gizatxar hari denboraren buruan ederki pagatuarazi nizkion egindako guztiak. Urtez eta urtez eginahal guztiak egin nituen erregeren faborean hondatzeko, eta emakume temosoa eta kaskagogorra bainaiz, lortu. 1540an, nire alaba joana, hamabi urtekoa, fedatzeko zeremonian, haur gaixoa, ioiaz eta brokatuz karga-karga eginda ia ibili ezinik zegoela, Frantziskok Montmorency jaun Kondestable handiari agindu zion haren ilobatxoa lepoan hartu, aldarera eramane eta zeremonia guztian horrela edukitzea. Pentsa zazue zer aurpegia jarri zitzaion eta zein jarri zitzaidan neri, ikustean nola anaiak jendaurrean umiliatzen zuen bere faborito boteretsua. Oturuntza bukatuta, kondestableak, ulerturik, betiko utzi zuen gortea. Aitortu behar dut azalak ez ninduela hartzen pozagatik; karitatea gauza ederra da baina, jakina, tamainan.

Madame, vous en voulez trop savoir!

Baina 1542an, ezin gehiago horrela etsirik, alde batera utzi nuen Frantziako gordea eta nire estatuetara erretiratu nintzen. Orduan jada ageri-agerian jarri nituen nire iritziak. Aldamenean Calvinu neukan, Clément Marot, arestian aipatu dudana, eta beste anitz pertsonaia erreformazale. Calvinu eta Marot, halere, ez ziren erabat segur sentitzen nire gordean eta Piamontera ihes egin zuten. Beldur horiek nire senarrak, Nafarroako erregeak, sortzen zizkien, ez baitzituen begi onez ikusten, zeren, gainera, eskas sentitzen zen gizon haien ondoan, haien neurriko ezin azaldurik, eta horrek umiliatzen zuen. Gorroto berezia zion Maroti, gogorki jelostuta baitzen haren poesia hain barreneraino sartu zitzaidalako. Eta jelsiagatik, oso gaizki tratatzen ninduen. Zenbat aldiz ez nion aditu oihuka “Madame, vous en voulez trop savoir!” eta anaia Frantziskori zion beldurragatik izan ez balitz, agian larriagoetara pasako zen.*

Tous deux aymons gens pleins d'honesteté,
Tous deux aymons honneur et netteté,
Tous deux aymons à chascun ne medire,
Tous deux aymons un meilleur propos dire,
Tous deux aymons à nous trouver en lieux
Où ne sont point gens mélancolieux,
Tous deux aymons la musique chanter,
Tous deux aymons les livres fréquenter:
Que diray plus? Ce mot-là dire j'ose
Je le diray, que, presque en toute chose,
Nous ressemblons, fort que j'ay plus d'esmoÿ
Et que tu as le cœur plus dur que moy.

Nire lurren mugapean ere hasi nintzen istiluak izaten. Issoudungo monje batek, adibidez, pulpitutik esan zuen luterano zikina nintzela eta zaku batean sartuta uretara botatzea merezi nuela. Erregeak jakin zuenean, agindu zuen niretzat gomendatzen zuen tratamendu bera emateko apaizari. Baina haren bila joan zirenean, herritarrak matxinatu ziren eta atxilotzea eragotzi. Azkenean galeretara eramane zuten monjea, nik bitartean anaiari hel egin bainion ez hiltzeko. Horren ondotik anaiak Parisera etorrazita halako errieta egin zidan non handik hara ez nuen

▲ Clément Marot, Corneille de Lyoneren erretratoa. Louvreko Museoa, Paris.

*“Biok maite dugu jende arrunt zintzoa / Biok maite ohore eta argitasuna / Biok maite ez inori gaitz esatea / Biok maite gauzak ederki esatea / Biok maite malenkoniarik gabeko jendartea / Biok maite musika kantatzea / Biok maite liburuak irakurtzea / Zer besterik? Gauzaño bat ausartuko naiz esatera: / Gauza gehientsuenetan / Antzeko gavela, salbu eta ni bihozberoa naizela / Eta zu, berriz, bihotz-hotzagoa.” Hitz guztiekin esatea bakarra falta zaio. Egia da, halere, Clementek hori idazten zuela segur zegoelako ez nintzela haserretuko. Eta ez, ez nintzen haserretzen...

Heptameronaren bigarren edizioaren azala.
Claude Gruget, Paris 1560

berriz nire erlijio iritzien jendaurreko erakustaldirik egin eta polemika guztietatik gibelatu nintzen, nahiz eta segitu nuen Calvinorekin etengabe kartak trukatzan, Ginebran baitzegoen.

Zinikoren batek esan du boterea galtzen duenari literatura gelditzen zaiola. Nire kasuan ez da erabat egia, ez bainintzen orduan hasi idazten, bizitza osoan baizik, baita nire izarra goigoian zebilenean ere; baina egia da nire eskuarte politikoa ahuldu zenean gero eta gehiago eman nintzela letretara, bereziki nire *nouvelles*etara, ipuintxo modu batzuk, bidaietan literan nintzela ondu ohi nituenak nire dama bati diktatuz. *Dekameronea* deitu nahi nion, Boccacciorena bezala, eta ehun ipuin idazteko asmoa nuen, hamar egunetarako hamarna, baina hirurogeita hamarretan gelditu bainintzen, egunak azkenean zazpi izan ziren eta liburua, argitaratu zenean, ni hil eta gero, Frantzia osoan eskuizkribuetan ibili ondoren, *Heptameronea* deitu zen.

◀ Joana Albret, François Cloueten erretratoa. Musée Condé, Chantilly.

Joana ere, ni hil ondoren, Nafarroako erregina izango zen, Nafarroako azken erregina, zehatzago esateko. Bera bai, ni ez bezala, ausartu zen calvinista egitera, eta apaiz calvinista bati, Joanes Leizarragari, testamentu berria euskaratzeko enkargatu zion, erreforma bere sujet euskaldunen artean zabaltzeko. "Jesus Christ gure iaunaren Testamentu Berria", ebangelioaren lehen euskal itzulpena da eta euskaraz inprimitu lehen liburuetako bat.

Leizarragaren testamentuaren edizio jatorrizkoa liburu arraroa da. 1995ean, Nafarroako Gobernuak gelditzen diren ale gutxietako bat erosi zuen Londresko enkante-etxe batean eta Nafarroako Agiritegi Nagusian gordeta dago.

Pallida mors

Natorren berriro nire bizitzara. Heriotza orpo-orpotik neukan jada, heriotza musu-zurbila, oin berdinez nola pobreaken txabola nola aberatsaren unifamiliarra barreiatzen dituen^{*}. 1545ean nire iloba hil zen, asko maite nuena, eta handik bi urtera, mailu kolpe handia: anaia hil zen. Deseginik, lau hilerako erretiratu nintzen Tussongo komentura, errezatu eta meditatzerara, baina inoiz ezin izan nuen min hura menderatu. Handik aurrerako guztian, ez baitzen luze izan, dolore eta dolu horrek azpian hartuta bizi izan nintzen.

Hiltzeko beldur nintzen, hurbil sumatzen bainuen heriotza, eta ez nuen idazteko adorerik. Utzi nituen letrak eta poesia eta bai nire nouvelles haiek idaztea ere, ehunetatik hirurogeita hamarretara murriztu zirenak. Baimena eman nion, halere, Jean de la Haye nire maiordomoari 1547an inprentara emateko nire poesiak (Printzesetako margaritaren margaritak),^{*} alaba Joanarentzako eskaintza batekin.

*Barkatu txiste merkea. Hauek Horazioren bertso moldatuak dira, asko gustatzen zitzaizkidanak: "Pallida Mors aequo pulsat pede pauperum tabernas regumque turris."

Titulua hitz jokoa da: "Margarita" latinez perla da, eta beraz tituluak "Printzesetako perlaren perlak" esan nahi du. Gizonak, badakigu, beti losintxa, .

▲ Erregina Margarita, Jean Cloueten erretratoa. Musée Condé, Chantilly.

1548an alaba Joana Antonio Borbongoarekin ezkondu zelarik –oso nire gogoz kontrako ezkontza, eginahala guztian eragotzi nahi izan nuena–, disgustoak errematea eman zion nire osasunari. Umiliazio horren ondoren, etsi nuen ez nuela jada ezertarako kontatzen eta Biarnora erretiratu nintzen, non Enrikerekin egon nintzen Cauteretsen* ganbourak hartzen. Orduz geroztik hiltzearen ideiak obsesionatu ninduen, neure fede guztiagatik ere ezin bainuen hil behararekin etsi. Eta, noizpait, niri ere etorri zitzaidan misterio handiari, aintzira sakonari, lehoiaren ahoari, leize hondagabeari aurkez begiratzeko ordua. 1549ko abenduaren 12an hil nintzen, nire Odosko parkean hotz handiko gau batean paseatzen ibiltzeagatik hartutako pleuresia batetik. Nire zalantza guztiengatik ere, gurasoen fedean hil nintzen, kalbinismora bihurtu gabe, eta Pauen Lescarko katedralean ehortzia nago kristau, katoliko eta erromatar gisa.

Valentine Denisotek epitafio bat idatzi zuen niretzat. Tamalez ez zen inoiz nire hilarrian idatzi, baina ongi mereziko zukeen, hain da bakuna eta ederra:

*Cauteretsko ganbouretan egindako egonaldi horrek ideia eman zidan Heptameroneko gertalekua han kokatzeko.

*Musarum decima et Charitum quarta, inclyta regum
et soror et coniux, Margaritis illa iacet.*

“Musetatik hamargarrena eta Grazietatik laugarrena, erregeen arreba eta emazte ospatsua, Margarita zena hemen datza.”

Ba al dakite nafarrek nor izan zen Margarita Angulemakoa, Frantziako errege-etxeke printzesa eta Enrike Albret II.arekin ezkondua Nafarroako erregina bihurtua? Huts egiteko bildur handirik gabe esan daiteke gutixko ezagutzen dutela, oroitezak haren memoria ia erabat ezabatu duela bizien oroimenetik, bere erreinua izan zen honetan.

Eta, alta, pertsonaiak mereziko luke, mereziko, gehiago gogoratzea: teologoa, poeta, idazlea, diplomatikoa, arte-zientzien babestaile eta laguntzailea, eta, bere oinaze handirako, erlijio erreformazalea, Margarita Angulemakoa Berpizkundeko intelektual eta idazle handia izan zen, gure artean ospe eta izen gehiago izateko merezient askoa. Horregatik Hezkuntza Departamentuak gaur haren biografiatxo hau argitaratu du, gure komunitateko eskola umeez izan dezaten gure historiaren zati ahaztuxe hau non ikasi eta ezagutu.

